

SLOVENSKI ČLENKI V LUČI DUCROTOVE INTEGRIRANE PRAGMATIKE

Mojca Schlamberger Brezar
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.635:81'42

Pragmatika je bila kot znanstvena disciplina prvič opisana leta 1938, v jezikoslovju pa je večji razmah dosegla od konca sedemdesetih let dalje. Takrat so se razvili različni pristopi k preučevanju besedila v kontekstu, med drugim tudi teorija argumentacije v jeziku, ki se izraža z operatorji, konektorji in toposi. V okviru te teorije v prispevku preučimo vlogo nekaterih slovenskih členkov, ki so hkrati argumentacijski operatorji.

pragmatika, argumentacija, členek, argumentacijski operator, argumentacijska usmeritev

Pragmatics as a discipline was first described in 1938, but became widely known in linguistic research only in the late 1970s. At that time, new approaches to research into language in context appeared. Theory of argumentation in language is one of them. Within this theory we discuss the role of some Slovene particles, functioning as argumentation operators.

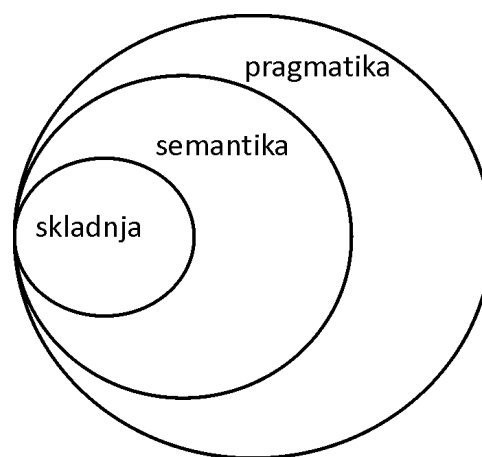
pragmatics, argumentation, particle, argumentation operator, argumentation orientation

1 Uvod (zgodovina raziskav v pragmatiki)

Pragmatika je bila v sodobnem smislu prvič poimenovana leta 1938 v delih filozofa J. Morrissa, ki se je ukvarjal s semiotiko (Schlamberger Brezar 2009). V okviru discipline, ki se ukvarja s preučevanjem znakovnih sistemov, je definiral skladnjo, semantiko in pragmatiko. Skladnja obravnava odnose med znaki v sistemu. Semantika se ukvarja s pomenom teh znakov in odnosi med znaki ter njihovimi nosilci. Predmet pragmatike pa so odnosi med znaki sistema in njihovimi uporabniki oz. interpreti v dani situaciji. Skladnja je torej instrumentalna glede na semantiko in semantika je instrumentalna glede na pragmatiko (Slika 1).

Pragmatika se je široko razmahnila v filozofiji, sociologiji in jezikoslovju kot disciplina, ki preučuje znake v odnosu do širšega konteksta. V jezikoslovju se je dotaknila različnih področij, ki do tedaj niso bila raziskana, iz česar so se rodile nove smeri razis-

kovanja, npr. teorija govornih dejanj (Austin, Searle), konverzacijska analiza (Sachs in Schegloff, Levinson, van Dijk, ženevska šola z E. Rouletom (1985) in drugi), konverzacijske implikature (Grice), presupozicija, argumentacija v jeziku in podobno.

Slika 1

Ducrot v okviru integrirane pragmatike, ki jo razlaga kot semantično vsebino v sporazumevalni situaciji, upošteva fenomene sporazumevalnega namena, implikacije in polifonije (Ducrot idr. 1980; Ducrot, Anscombe 1983). Ta veja pragmatike se je posebej obnesla pri raziskovanju besed, ki jih na ravni običajnih skladijsko-oblikoslovnih raziskav težko celostno razložimo, laže pa jih razumemo v kontekstu izrekanja, zato so te besede dobile ime pragmatični zaznamovalci (ang. discourse markers (Schiffrin 1983)) ali pragmatični povezovalci (ang. connecteurs pragmatiques (Roulet idr. 1985)). O njih bo v kontekstu argumentacije tekla beseda v nadaljevanju.

2 Pragmatika in argumentacija v jeziku

Argumentacija na ravni diskurza, ki nam pomeni besedilo v kontekstu izrekanja, poteka, če predpostavljamo, da govorčeva diskurzivna reprezentacija oz. to, kar si misli in v danem diskurzu izrazi, teži k spreminjanju naslovnikove reprezentacije glede danega predmeta diskurza. Zato lahko razumemo, da argumentacijski cilj predstavlja ilokucijsko namero. To je pristop Anscombrove in Ducrotove šole argumentacije v jeziku (1983). V okviru te šole sta jezikoslovca in filozofa poleg govornega dejanja izpostavila tudi argumentacijsko dejanje: govorec *X* je izrekel *A* z namenom, da argumentira v prid *C*; *A* je v tem primeru argument, *C* pa sklep.

Glavna teza argumentacije v jeziku je, da obstajajo v pomenu izrekov vrednosti, ki jih ne moremo skrbeti na gole informativne vrednosti niti izpeljati iz osnovnejših informativnih vrednosti. Na teh temeljih sta Anscombe in Ducrot (1983: 8) postavila hipotezo, da so argumentacijske vrednosti prav tako temeljne in prisotne ter da soobstajajo z informativnimi vrednostmi v pomenu že od globinske strukture dalje. Argumentacija, kot si jo zamišljata Anscombe in Ducrot (prav tam), zadovoljuje dva pogoja. Govorec argumentira, ko izreka izrek ali množico izrekov *I*₁, ki je namenjena temu, da dopušča drugi

izrek *I*₂. Hipoteza, ki jo postavljata, je, da v jeziku samem obstajajo omejitve, ki vodijo to predstavitev. Da je lahko izrek *I*₁ argument za izrek *I*₂, ne zadošča, da se v *I*₁ navaja izreke za odobritev, da sprejmemo *I*₂. Jezikovna zgradba mora poleg tega izpolnjevati določene pogoje, da lahko v diskurzu predstavlja argument za *I*₂.

Po Moeschlerju (1985: 56) že sama definicija argumentacijskega odnosa kaže na mesto, ki ga ima ta v sporazumevanju: argumentacijski odnos je odnos med izrekom *A*, ki predstavlja argument, in neko drugo jezikovno enoto *C*, sklepom, kadar je *A* namenjen, da služi *C*. Ker argumentacija izvira iz ilokucije, tako kot ilokucija predstavlja namerno, dogovorjeno in institucionalno dejanje.

Dejstvo, da je argumentacija namerna, je bistveno za definicijo argumentacijskega odnosa. Če za izrek *A* trdimo, da je namenjen, da služi sklepu *C*, to pomeni, da s tem priznamo njegov namerni značaj, ki ga lahko razlagamo na dva načina (Moeschler 1985: 56):

1. Namernost argumentacijskega dejanja lahko vidimo že v dejstvu, da nek argument predstavimo z namenom, da služi določenemu sklepu, in nikdar izolirano.

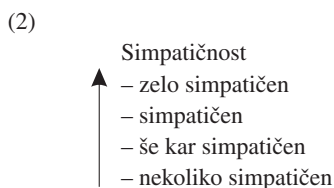
2. Namernost se lahko omeji na funkcijo argumentacijskega dejanja: sogovorec prepozna v govorčevem izrekanju namen argumentacije.

Jezikovna sredstva, ki jih na eni strani izjavljalec izbira za argumentacijo, na drugi strani pa naslovník prepozna kot zaznamovalce argumentacije, kažejo na dogovorjeni značaj argumentacijskega dejanja. Argumentacijsko dejanje je po teoriji argumentacije v jeziku (Anscombe, Ducrot 1983; Moeschler 1985: 58) združeno s tremi tipi argumentacijskih zaznamovalcev: osnimi zaznamovalci (primer (1)), operatorji (primer (3) a) in b)) in argumentacijskimi povezovalci.

(1)

Aleš je zelo simpatičen.

V primeru (1) vrednost pridevnika na osi *simpatičen* določa argumentacijsko vrednost pridevnika *simpatičen*, ki določa pozitivno značilnost. Na argumentacijski lestvici *simpatičnost* je *zelo simpatičen* najmočnejši argument (Slika (2)):

Slika 2

Pa pogledjmo, kako delujejo tako imenovani argumentacijski operatorji v primeru (3).

- (3)
a) Ura je osem.
b) Ura je šele osem.

V primeru (3) b) členek *šele* določa argumentacijsko vrednost izreka in omejuje argumentacijske možnosti izreka glede na izrek (3) a). V primeru (3') so prikazane različne možnosti argumentacije v primeru (3) a) in b): z izrekom (3) a) lahko argumentiramo na dva načina, z izrekom (3) b) pa le na enega. Členek *šele* spreminja možnosti argumentacije v izreku, ker omejuje možne sklepe in izrek argumentacijsko usmeri, v danem primeru proti sklepu *zgodaj je*. V tem primeru členek *šele* deluje kot argumentacijski operator.

- (3')
a')
Ura je osem. Pohiti.
Ura je osem. Ni ti treba hiteti.
b')
Ura je šele osem. Ni ti treba hiteti.
?? Ura je šele osem. Pohiti.

Institucionalnost argumentacije je na eni strani povezana s pravnimi spremembami, ki jih nalaga to ilokucijsko dejanje, in na drugi strani z naravo mehanizmov, ki omogočajo argumentacijo. Ilokucijsko dejanje je z institucionalnega gledišča definirano kot tako, ki

spreminja pravice in dolžnosti sogovorcev, kar pomeni, da določa nove norme v okviru sporazumevanja (Moeschler 1985: 58).

Spremembe, določene z argumentacijskim dejanjem, so lahko naslednje: če je argumentacijsko dejanje izrekanje argumenta, namenjenega temu, da služi določenemu sklepu, mu to funkcijo pripišeta izjavljalec in naslovnik, torej argumentacijsko dejanje oba obvezuje k sklepu (Ducrot 1980), in sicer v smeri, ki je podana z argumentacijskim dejanjem. Kakšen bo ta sklep, lahko zaključita na podlagi upoštevanja argumentacijskih zaznamovalcev in toposov.

V nadaljevanju se bomo posvetili opredelitvi nekaterih slovenskih členkov kot operatorjev argumentacije, in sicer *še*, *že* in *skoraj*.

3 Slovenski členki kot nosilci argumentacije v jeziku

Uporaba členka v diskurzu pomeni dejanje argumentacijske usmeritve. Govorec usmeri izraz tako, kot mu najbolj ustreza za argumentacijo. S tem argumentira predvsem implicitno. V izreku *Prišel je tudi Jaka* zaradi členka *tudi* vemo, da Jaka ni bil sam; če pa rečemo *Prišel je vsaj Jaka*, je s tem izpolnjen že nek minimalni pogoj, da smo zadovoljni, medtem ko z izrekom *Prišel je celo Jaka* nakažemo, da je bilo dejstvo, da je prišel, res izjemno.

V nadaljevanju bomo izpostavili členke *še*, *že* in *skoraj*, ki jih lahko razložimo v skladu z zgoraj predstavljeno Ducrotovo teorijo argumentacije v jeziku. *Še* in *že* sta operatorja, ki omeujeta možnosti argumentacijskih sklepov in sta si na videz diametralno nasprotna. Členek *skoraj* z njima vstopa v kombinacije, hkrati pa predstavlja t. i. argumentacijski prag, po katerem argumentacija z določenimi sredstvi ni več mogoča. Primere za ilustracijo smo poiskali v zapisu govornega diskurza posnetih pogajanj (Schlamberger Brezar 1996) in korpusa Fidaplus.

3.1 Še in že, nasprotje v argumentacijski orientaciji

Preden pregledamo posamezne rabe členkov *še in že*, pogledajmo njuno nasprotno argumentacijsko usmeritev. Pri zanikanju se oba veznika prepletata med seboj in v posameznih pomenih dopolnjujeta s členkom *več*. Vzemimo dva izreka, npr. (4) in (5):

- (4)
Ura je devet, Jaka že dela.

Dejstvo, da Jaka že dela, nakazuje na izražanje mnenja izjavljalca, da se mu to zdi presenetljivo, neobičajno bodisi v odnosu do Jaka ali do »zgodnje« devete ure.

- (5)
Ura je pet, Jaka še dela.

Kako postaviti vprašanje glede na zgornja izreka in kakšen odgovor lahko dobimo? Vprašanje, ki ga lahko postavimo na podlagi primera (4), je v primeru (4'), v primeru (5') pa sledi vprašanje na podlagi primera (5). Vsakokrat sta možna dva odgovora – a) in b).

- (4')
A Jaka že dela?
a) Da, že dela.
b) Ne, ne še. (s poudarkom na dejstvu, da pričakujemo, da bo delal)

- (5')
A Jaka še dela?
a) Da, še dela.
b) Ne, ne dela več.

Pri zanikanju izrekov, ki vsebujejo *še in že*, vidimo, da se pomen kakor tudi argumentacijska vrednost členkov obrne.

Ob pregledu delovanja članka *še* v korpusu Fidaplus smo našli naslednje rezultate: v korpusu ima 100.000 pojavitev,¹ od tega 11.218 v govornem prenosniku. *Še* v avtentičnih besedilih deluje kot operator, ki modificira glagol, prislov, samostalnik, zaimek. V povezavi s samostalniki se uporablja bodisi za izražanje količine bodisi trajanja določene

nega stanja: *še dve leti, je še študent*. V primeru (6) izraža dodajanje – *še nekaj, še naštevati*, pa tudi izpostavljanje, da nekaj ni doseženo in da je to presenetljivo – *še ne dobijo (konec februarja plače za marec)*. Zadnja raba izraža argumentacijo v jeziku.

- (6)
In še nekaj. Tega ne bomo mi sanirali – poslanke in poslanci tukaj. To bodo sanirali tisti, ki delajo v Sloveniji včasih tudi za 40.000 naših tolarjev. To bodo sanirali tisti, ki še konec februarja, kot recimo v TAM-u, ne dobijo plače za januar. To sanirajo tisti ljudje – ostale primere, ki bi se jih dalo tukaj še naštevati, si bom prihranil za kdaj drugič. (www.fidaplus.net; DZ 1996.)

Še se pojavlja tudi v zloženih veznikih – konektorjih, tudi tu z dodajalno in poudarjalno vsebino, v oblikah *še posebej, še zlasti, še nekaj*. Pojavlja se tudi v vezniški zvezi *če še*, kar bi lahko prikazali na primeru *če še nisi vedel z govorcevo implikacijo, »saj najbrž veš, ampak če prej še nisi, boš potem, ko ti jaz povem, zagotovo«*. Poleg argumentacijskega usmerjanja dodaja še mnenje govorca. V kombinaciji s *samo* (primer (7)) *še* uvaja argumentacijo v smeri minimalnega pogoja.

- (7)
Dr. Wilbur pravi, da bo po ovcah poskusil s kravami. Verjetno pa je samo še vprašanje časa, kdaj se bo kdo lotil podvojitve človeka. (www.fidaplus.net; Dnevnik.)

V primeru (8) pa gre za stopnjevanje in poudarjanje s *še*:

- (8)
Gospod Kopač je danes rekel, da si je vzel tri tedne časa in iz teh treh tednov ni rodil niti enega samega piškovega amandmaja, ki bi bil še kako potreben po njegovem mnenju, in ki bi kakovost zakona oziroma spremembe zakona, ki ga danes sprejemamo, lahko izboljšal do te mere, da bi bil zadovoljen tudi on kot predsednik odbora in kot poznavalec te problematike. (www.fidaplus.net; DZ 1995.)

¹ Število besed, ki so zelo pogoste, se v korpusu Fidaplus ustavi na številki 100 000.

Členek *že* se v korpusu Fidaplus pri vseh prenosnikih ustavi na 100.000 pojavitvah, v govornem prenosniku pa najdemo 13.606 pojavitev. Pojavlja se v dvojni vlogi: kot operator ali kot povezovalac oz. konektor. V vlogi operatorja poudarja minimalni pogoj za uresničitev izreka (primera (9) in (10)):

(9)
Zadoščal bi *že* predlog ministra. (www.fidaplus.net; DZ 1995.)

(10)
No, pravzaprav sva se nekaj *že* po telefonu dogovorila. Mi te vaše smuči približno poznamo, smo se kar nekaj pozanimali o njih, in gre za večjo količino, kot sem vam *že* omenila, seveda, o cenah nisva še nič govorila, verjetno se bova pa danes lahko o vsem tem tudi pomenila. (Določanje cen smučarski opremi, Schlamberger Brezar 1996.)

V primerih (11) in (12) *že* izraža poudarjanje povedanega v odnosu do dela izreka. V prvem primeru skuša govorec z rabo *že* delovati pomirjujoče in dodatno zaznamuje *v redu*. V primeru 12 pa gre za poudarjeno kategorično odklanjanje.

(11)
Je *že* v redu. Lahko. (www.fidaplus.net; Ameriška pita 2.)

(12)
Počasi. Jaz jih *že* nisem vzel. (www.fidaplus.net; Kremenčkovi, viva rock Vegas.)

Že v vlogi konektorja deluje kot zaznamovalec dopuščanja. Pojavlja se v protivno-dopustnih diskurzivnih gibanjih in se vključuje v sklope, bodisi kot *če že*, *ko že*, ko od dane situacije izvzamamo določene trditve, ki so z njo v nasprotju (drugi *že* v primeru (13)), bodisi kot *že res*, *že že*, *že mogoče* v prvem delu, ki mu sledi *ampak/vendar/toda* v drugem (primera (14) in (15)).

(13)
Zato poudarjamo, da če hočemo ohraniti tudi motivacijo bank pri reševanju tega problema, jih ne moremo tako rekoč na realsocialističen način *že* honorirati in nato pričakovati, da bodo zaradi svoje silno visoke razredne zavesti

pravilno delovale in učinkovito vodile podjetja. Rezultati realsocialističnega gospodarstva in današnji polom vseh teh velikanov kažejo, da je to bila skrajno naivna, *če že* ne bedasta koncepcija. (www.fidaplus.net; DZ 1995.)

(14)
Že že, saj se zavedam, da s tem razbijam enotnost tečaja, samo nemogoče je imeti samo enomesečni tečaj. (Pogajanja o organizaciji jezikovnega tečaja, Schlamberger Brezar 1997.)

(15)
A: Naša mreža res pokriva velik del celotnega tržišča.
B: *Že že*, ampak ko je Slovenija tak mali trg. (Pogajanje o ceni smučarske opreme, Schlamberger Brezar 1997.)

Tako primer (14) kot (15) bi lahko parafrazirali s »strinjam se z vami, ampak imam svoje mnenje, za katerim stojim«.

3.2 Argumentacijsko sousmerjena skoraj in že

Po zgornjih primerih s *še* in *že*, ki v argumentaciji dosežeta nasprotno usmeritev, pogledjmo še argumentacijske možnosti, ki nam jih dajejo izreki, ki vsebujejo členek *skoraj*. Ta označuje mero, stopnjo, stanje blizu končne stopnje ali mere. Po Ducrotu (1983) po analogiji s francoskim *presque* označuje argumentacijski prag, vendar ne v vseh primerih. Za členke, ki imajo v sebi »argumentacijski prag«, velja, da na ravni določenih zaključkov niso možna enaka nadaljevanja. Pri argumentaciji se *skoraj* in *že* izenačita glede sklepov, ki jih lahko potegnemo iz argumentov, medtem ko *še* ostaja na nasprotnem polu. V primeru (16) citiram Ducrotov primer (1983: 165), kjer je prvi izrek argumentacijsko koherenten, drugi pa ne:

(16)
Pohiti, večerja je skoraj pripravljena!
?? Pohiti, večerja še ni pripravljena.

Na enak način kot s *skoraj* poteka navezava z *že*:

(17)
Pohiti, večerja je *že* pripravljena.

Še in skoraj lahko zahtevata isti način argumentacije, medtem ko že zahteva drugačne argumente; Ducrotov primer (1983: 166) je tako *sod je poln, sod je skoraj poln*. Tu prag ni dosežen, saj sta možna tako zaključek *ni več treba natakati* (18) kot *natoči še malo* (19).

(18)
Sod je skoraj poln, ni več treba natakati.
Sod je že poln, ni več treba natakati.

(19)
Sod še ni poln, natoči še malo.
Sod je skoraj poln, natoči še malo.

Primerov rabe *skoraj* je v korpusu Fida-plus v vseh prenosnikih nad 100.000, med njimi tudi primera (20) in (21), kjer prvi označuje trajanje samostalnika, drugi pa glagol. V primeru (20) je *skoraj* orientiran proti *dolgo*, v primeru (21) pa bi ga lahko nadomestili s členkom *celo*.

(20)
Od takrat, ko sva nehala, je dva meseca in pol. Hodila sva skoraj dve leti in pol. (www.fidaplus.net; Nedeljski 2001.)

(21)
Objektivno pač moramo verjeti, da slovenskim policistom ni vseeno, če se jim že nekaj mesecev skoraj posmehujejo, in da so res storili vse, da bi izsledili in prijeli napadalca ali napadalce na novinarja. (www.fidaplus.net; Dnevnik 2001.)

V govornem prenosniku za rabo *skoraj* najdemo le 389 primerov, ki ne odstopajo od pisnih rab; npr. v primeru (23).

(23)
Kar zadeva levo sredinsko opcijo v Italiji, se mi zdi, da je podatek, da smo se vsi Slovenci, bi rekel skoraj brez razlike znašli v tej fazi, znotraj te želje, da bi nam ta opcija dala več pozornosti, ker slutimo in razumemo in vidimo, da je tam mogoče to doseči, medtem, ko na drugi strani nimamo kaj iskati, da je to tudi en podatek, ki ga velja podčrtati. Samo to. (www.fidaplus.net; DZ 1995.)

Skoraj, ki označuje stanje blizu končne stopnje, je lahko usmerjen tako proti »še malo

je do konca« kot »končano je«, ne glede na slovenski rek, da *skoraj še nikoli ni zajca ujel*. Argumentacija v jeziku torej ni nekaj splošno veljavnega, ampak je v veliki meri odvisna tudi od konteksta situacije.

4 Sklep

Pragmatika je na področju lingvistike in analize diskurza odprla vrsto zanimivih vprašanj. Argumentacija v jeziku, kot jo opisuje Ducrot, s kategorijami argumentacijskih operatorjev in konektorjev dodatno osvetljuje rabo slovenskih členkov.

Členki so predvsem odnosa komponenta do besedila, ki ga določajo, in so izraz govorčeve volje, da ta del besedila poudarijo ali kako drugače označijo. Kot taki so kot nalašč za izražanje argumentacije v jeziku. Nam morda lahko teorija argumentacije v jeziku ponudi pomoč pri enotni opredelitvi slovenskih členkov? Pregled členkov *še, že* in *skoraj* v nekaterih rabah v luči Ducrotove in Anscombrove teorije argumentacije v jeziku pokaže, da delujejo kot argumentacijski operatorji, včasih pa se tudi kot konektorji vključujejo v argumentacijska gibanja. Seveda pa jih ne moremo obravnavati ločeno od konteksta.

Literatura

- ANSCOMBRE, Jean-Claude, DUCROT, Oswald, 1983: *Argumentation dans la langue*. Bruselj: Mardaga.
- AUSTIN, John, 1981: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- van DIJK, Teun A., 1981: *Studies in the pragmatics of Discourse*. Den Haag, Pariz, New York: Mouton de Gruyter.
- DUCROT, Oswald, 1980: *Le dire et le dit*. Pariz: Minuit.
- DUCROT, Oswald idr., 1980: *Les mots du discours*. Pariz: Minuit.
- GRICE, Herbert Paul, 1975: *Logic and conversation*. Peter Cole, Jerry L. Morgan (ur.): *Syntax and semantics* 3. New York: Academic Press.
- LEVINSON, Stephen C., 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- MOESCHLER, Jacques, 1985: *Argumentation et conversation*. Pariz: Hâtier.
- ROULET, Eddy idr., 1985: *L'Articulation du discours en français contemporain*. Bern: Lang.
- SACKS, Harvey, SCHEGLOFF, Emanuel A., JEFFERSON, Gail, 1974: A Simplest Systematics for the Organisation of Turn-Taking for Conversation. *Language* 50. 696–735.
- SCHIFFRIN, Deborah, 1985: *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 1996: *Zgradba pogajalske komunikacije: magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 1997: Analiza pogajalskega sporazumevanja. *Jezik in slovstvo* 43/5. 195–210.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2009: *Povezovalci v francoščini: od teoretičnih izhodišč do analize v diskurzu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SEARLE, John R., 1979: *Expression and Meaning: Studies in the theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- www.fidaplus.net (april–junij 2009, maj 2011)